

שקר הגד נא לנו

על שקר ומוות

צבי שטראוס

בתלמוד הבבלי מובאות אגדות רבות. באגדות אלו טמונות אמונות ודעות אותם בחרו חז"ל לבטא בסיפור. אומנם ניתן לקרוא את הסיפורים רק בשביל להפיק הנאה אסטטית או לחוות ריגושים, אך רצוי לנסות גם להבין אילו תובנות בחרו חז"ל לשזור אל תוך הסיפורים.

החטא ממית

כמבוא לעיסוק בסיפורו של רבא במסכת סנהדרין אודות רב טבות, נפתח בסיפור הערוד ורבי חנינא בן דוסא:

תנו רבנן: מעשה במקום אחד שהיה ערוד והיה מזיק את הבריות, באו והודיעו לו לרבי חנינא בן דוסא. אמר להם: הראו לי את חורו! הראוהו את חורו, נתן עקבו על פי החור, יצא ונשכו ומת אותו ערוד. נטלו על כתפו והביאו לבית המדרש. אמר להם: ראו בני, אין ערוד ממית אלא החטא ממית. באותה שעה אמרו: אוי לו לאדם שפגע בו ערוד ואוי לו לערוד שפגע בו רבי חנינא בן דוסא.¹

סיפור זה הינו מן הסיפורים המפורסמים שבגמרא, ואפילו עובד לגרסה לילדים בספר 'כה עשו חכמינו'. הסיפור מציג דעה שהמוות מגיע כתוצאה וכעונש על חטא. בניסוח יותר כללי מדובר על עיקרון 'השכר והעונש', שהינו אחד מ'עיקרי האמונה' שמנה הרמב"ם. ההיגיון העומד בבסיסו נובע מהעמדה שהקב"ה מנהיג את העולם בהשגחה פרטית, לכן סיבת המוות הינה עונש לאדם העובר עבירה. ע"פ הסיפור, באמת, אדם צדיק אשר לעולם אינו חוטא – כדוגמת רבי חנינא בן דוסא – גם לא ימות. זאת למרות שבדרך הטבע יש בארס הערוד בכדי לקטול אותו.

¹ תלמוד בבלי מסכת ברכות דף לג עמוד א.

השקר ממית

את סיפור הערוד ניתן להקביל לסיפורו של רבא אודות רב טבות. שני הסיפורים עוסקים בסיבת המוות בעולם. ננסה לבחון את הסיפור ולראות את המסרים העולים מתוכו, ביחס לתובנות שהעלנו בסיפור ה'ערוד':

אמר רבא: מריש הוה אמינא ליכא קושטא בעלמא, אמר לי ההוא מרבנן ורב טבות שמיא, ואמרי לה רב טביומי שמיא, דאי הווי יהבי ליה כל חללי דעלמא לא הוה משני בדיבוריה: זימנא חדא איקלעי לההוא אתרא, וקושטא שמיא, ולא הווי משני בדיבוריהו, ולא הוה מיית איניש מהתם בלא זימניה. נסיכי איתתא מינהון, והווי לי תרתין בנין מינה. יומא חד הוה יתבא דביתהו וקא חייפא רישה, אתאי שיבכתה טרפא אדשא. סבר: לאו אורח ארעא, אמר לה: ליתא הכא. שכיבו ליה תרתין בנין. אתו אינשי דאתרא לקמיה, אמרו ליה: מאי האי? אמר להו: הכי הוה מעשה. אמרו ליה: במטותא מינך, פוק מאתרין, ולא תגרי בהו מותנא בהנך אינשי.²

בדומה לסיפור הערוד, גם בסיפור 'רב טבות' נוצרת אנלוגיה בין מעשה רע למוות. ע"פ הסיפור הגורם למוות הינו השקר, ובמקום 'מתוקן' שאין בו שקר, ממילא לא יהיה מוות. במבט ראשוני נראה שהסיפור ממשיך את רעיון 'השכר והעונש'. ניתן אפילו לראות בו הדגמה מפורטת, המקשרת בין עברה ספציפית לעונש ספציפי: העברה הינה שקר והעונש עליה הינו מוות. אך לדעתי אין זה כך. במאמר אנסה להראות שרבא מלמד אותנו מסר שונה לחלוטין.

ניתן למצוא רמז בסיפור לצורך בהתעמקות כדי להבין אותו לאשרו, ושולולא זאת ההבנה תהיה מוטעית. הסיפור נפתח במימרא של רבא "מריש הוה אמינא ליכא קושטא בעלמא", כלומר, "פעם נהגתי לומר אין אמת בעולם כלל". אך כאשר יש 'הווא אמינה' דקלרטיבית כל כך ישנה צפייה גם למסקנה בעלת אמירה חד משמעית. למרת זאת רבא ממשיך עם סיפור שמתאפיין בחוסר בהירות ביחסו להימצאות השקר בעולם.

² מסכת סנהדרין דף עז עמוד א. תרגום: "תחילה הייתי אומר: אין אמת בעולם. אמר לי אחד החכמים ורב טבות שמו, ויש אומרים רב טביומי שמו: אם היו נותנים לו את כל חלל העולם לא היה משנה בדיבורו. פעם אחת הזדמנתי למקום אחד ואמת שמו, ולא היו משנים בדבריהם, ולא היה מת אדם שם בלא זמנו. נשאתי אשה מביניהם והיו לי שני בנים ממנה. יום אחד ישבה אשתו וחפפה את ראשה. באה שכנתה ודפקה בדלת. חשב: אין זה דרך ארץ. אמר לה: איננה כאן. מתו לו שני בנים. באו אנשי המקום ואמרו לו, מה זה? אמר להם, כך היה מעשה. אמרו לו: בבקשה ממך, צא ממקומנו ואל תגרה את המוות באותם אנשים.

הפתיחה לסיפור

הסיפור נפתח בדברי רבא "מריש הוה אמינא ליכא קושטא בעלמא". אולם דברים אלו של רבא מכילים בתוכם את 'פרדוקס השקרן'. המשפט 'אין אמת בעולם' מכיל בתוכו את המשמעות של המשפט המצומצם 'אין אמת בדברי'. אך איזה משמעות תינתן למשפט זה? מצד אחד הרי הוא מצהיר שהוא משקר, אך מכיוון שכך דבריו אמת. מצד שני, במידה והמשפט אמת הרי הוא סותר את ההצהרה שגלומה במשפט (= שהוא משקר).

עוד קושי שנמצא בסיפור, הינו, שבשלב שלאחר ההצהרה הראשונית אנו מצפים לאמירה סותרת. כלומר שתהיה דוגמא, קטנה אפילו, לדבר בעולם 'שיש בו אמת'. יש ציפייה שרבא יאמר אולי שהתורה אמיתית, הקב"ה או אולי אפילו המתמטיקה. מספיקה דוגמא ספציפית שכזו כדי לסתור את הצהרה הגרנדיוזית ש'אין אמת בעולם'. אך רבה מעדיף להביא את סיפורו של רב טבות. האמת ניתנת להיאמר, עדותו של רבא על רב טבות 'דאי הוו יהבי ליה כל חללי דעלמא לא הוה משני בדיבוריה' מספיקה כדי לסתור את ההצהרה הראשונית 'ליכא קושטא בעלמא'. לכן לכאורה אין צורך בהמשך הסיפור.

אך מנגד, כאשר הסיפור מופיע בגמרא, ישנם דעות שונות אודות שמו של הרב אשר ידוע במידת האמת: האם שמו טבות, או לחילופין טביומי! כאשר אפילו בסיפור שעוסק במידת האמת נופל השקר, הרי שאנו מבינים שהשקר הוא באמת אימננטי במציאות, ושלא ניתן להתחמק מימנו. כלומר, הצהרתו של רבא 'ליכא קושטא בעלמא' מקבלת חיזוק, ובכל מקום אנו עלולים ליפול לשקר.

הסיפור

בסיפור מסופר על העיר 'קושטא', כלומר עיר ה'אמת'. אך בהמשך הסיפור אנו מגלים שאין כיסוי להצהרה הזאת – דווקא רב טבות, הידוע במידת האמת, שיקר. אך מכיוון שהוא שיקר, לא רק שרב טבות שיקר אלא גם השם של העיר 'אמת' איננו נכון. לכן ניתן לומר שבאופן פרדוכסלי השם 'אמת' דווקא מדגיש את השקריות החודרת לכל מקום.

עוד נקודה אשר מעוררת תשומת לב הינו שמו של גיבור העלילה: טבות או טביומי. שמות אלו נובעים מהשורש טוב (טבות הוא שם הפועל, וטביומי הינו הלחם של המילים טוב יחד עם יום). פעמים רבות שמות המובאים בסיפורים אינם אקראיים, אלא מורים על תכונה בולטת באדם. נראה שכך גם בסיפורנו – כאשר רבא בחר בשם זה, הוא כבר מציג לקורא את הידיעה על צדיקותו של הגיבור.

רבא מספר לנו שתי עובדות על העיר 'קושטא': (1) אנשי העיר לא שיקרו כלל. (2) אנשים לא מתו כלל בעיר זאת. עובדות אלו אינן שתי עובדות מקריות אלא תלויות אחת בשנייה. באמת, כאשר רב טביומי הפר את התנאי גם ברכת היעדר המוות תמה. אך האם יתכן שרבא רצה שנאמין שיש מקום בעולם הזה שאין בו מוות כלל? לדעתי ברור לרבא שהקורא מבין שעובדה זו הינה בדיונית, אך עקב ההצמדה לעובדת חוסר השקרים אנו למדים שגם האופציה לאמת מוחלטת בדיונית באותה המידה. כלומר, ע"פ הסיפור באותה מידה שברור לכל שהמוות הוא נתון ודאי שלא ניתן להיאבק בו, אלא רק לדחות אותו במעט, כך גם השקר הוא מוכרח ולא ניתן לבטלו כליל מן העולם.

השקר

הסיפור מגיע לנקודת שיא ב'שקר' שאותו מספר רב טבות. הינו מצפים לשקר של רוע שמזיק לאחרים, או אולי לפחות לשקר סתמי של אדם אשר משקר מתוך גחמה. במקרה שכזה אולי היינו יכולים להצדיק את הדין הנורא של המוות המגיע לעיר. אך רבא בחר דווקא במקרה יחודי, מקרה בו השקר נעשה למטרות טובות. הגמרא בבא מציעא אומרת (דף כג:): "דאמר רב יהודה אמר שמואל: בהני תלת מילי עבידי רבנן דמשנו במלייהו: במסכת, ובפוריא ובאושפיז". כלומר, שיש שקרים שמותר לת"ח לשקר בהם. הלכה זו אף נפסקה בשו"ע (ח"מ הלכות אבידה ומציאה סימן רסב). לכאורה ניתן היה להתייחס לשקרו של רב טבות, שהינו שקר מפני הצניעות, כדוגמה מובהקת לשקר חיובי שמותר ואפילו רצוי לשקר בו, כמו ב'פוריא' שת"ח נוהגים לשקר בהם.

בנקודה זו כדאי להיזכר בשמו של הגיבור, 'רב טבות', ובתכונה אשר רבא הגדיר אותו – 'אפילו מביאים לו את כל כסף העולם אינו משנה בדיבורו'. בסיפור אנו רואים שנעשה מעין 'חילוק' בריסקאי של 'צווי דינים' בין שתי התכונות. מצד אחד ישנו דין 'אמת' ומצד שני יש דין 'עושה טוב'. אומנם לרוב שני 'הדינים' חופפים, אך בסיפורנו מצליח רבא ליצור מקרה יחודי שבו הטוב נוגד את האמת. בנקודת מבחן זו אנו מגלים שהגיבור מעדיף את עשיית הטוב על פני אמירת האמת. אך מנגד אנו מגלים שהמוות הוא תוצאה הכרחית של השקר, גם כאשר אינו רע.

רבא לוקח שלושה מושגים: (1) טוב (2) שקר (3) מוות. אך ע"פ הפרדיגמה שהצענו בתחילת המאמר (במעשה הערוד) השקר הוא מעשה רע, ולכן הקב"ה עושה רע לאדם, מידה כנגד מידה – כלומר, מעניש את החוטא במוות. רבא בחר לא להציג את הדברים בצורה פשטנית זו. רבא בחר בכוונה שקר יחודי, אשר כפי שראינו הינו שקר חיובי. אך אם נכונים דברינו, מה ההיגיון באנלוגית שקר מוות אשר מוצגת בסיפור? איזה קשר ניתן לראות ביניהם מלבד הכלל 'חטא ועונש'?

מוות ושקר

לדעתי הרב אברהם יצחק הכהן קוק, מתייחס לשאלה זו בפסקה מפורסמת אודות המוות:

המות הוא חזיון שוא, טומאתו היא שקרו, מה שבני אדם קוראים מות הרי הוא רק תגבורת החיים ותעצומתם. ומתוך השקיעה התהומית בקטנות, אשר יצר לב האדם השקיע אותו בה, הרי הוא מצייר את תגבורת החיים הזאת בצורה מדאיבה ותשוכה, שהוא קוראה מות. מתעלים הם הכהנים בקדושתם מהקשבה שקרית זו, שאי אפשר להמלט ממנה כל זמן שהממשל הכזבי כל כך שולט בעולם, כי אם בהעברת העינים מהמחזה המביא את רשמי ההטעאה הללו אל הנפש, על כל נפשות מת לא יבא, לנפש לא יטמא בעמיו.³

בפסקה זו הראי"ה קוק בונה אנלוגיה בין השקר והמוות. נראה לומר שאת האנלוגיה הזאת הוא לוקח מסיפורו של רבא בגמרא שלנו. בסיפור ראינו שפורק הקשר בין השקר לרוע; כלומר, ישנם שקרים שאינם חטאים. למרות זאת ראינו בגמרא שהשקרים 'הטובים' עדיין גורמים למוות. הראי"ה מפרק את הקשר שבין מוות לרוע; כלומר, הוא אינו מקבל את ההנחה הרווחת בעולם שכאשר אדם נפטר מן העולם אזי קרה מקרה שלילי. הראי"ה מבין שאם המוות הינו תוצאה של השקר, וזאת למרות שהשקר אינו רע, אזי כנראה שהמוות גם אינו רע.

הבנה זו נובעת מהאנלוגיה 'שקר-מוות' בסיפור. מכיוון שבוטל הקשר 'רוע-שקר' במפורש ע"י רבא, אז הוא התכוון שאנו נבין לבד שגם בחצי השני של האנלוגיה הקשר פורק. כלומר, גם 'רוע-מוות' אינו קשר מחייב. לכן הראי"ה אומר שהמוות הוא בעצם, בצידו הניסתר, דבר חיובי. אם כן, מדוע לפי הראי"ה המוות מטמא? הרי אם המוות אינו דבר שלילי, אין סיבה שיטמא. הראי"ה עונה על שאלה זו ע"י שימוש באנלוגית 'שקר-מוות' שבנינו.

לפי הסברו של הראי"ה, רק השקר הוא הגורם לטומאה, ולא המוות עצמו. נפרט, בהבנה הראשונה מובן הקשר 'מוות-שקר' – כיוון שהמוות רע הוא משמש בתור עונש לעוון השקר. אך כאשר פירקנו את החוליה המקשרת בין השקר למוות שהיא הרוע, ואמרנו: אדרבה, "מה שבני אדם קוראים מות הרי הוא רק תגבורת החיים ותעצומתם", לכאורה לא מובן מה מקשר. הרב קוק מציע שהחיבור הוא ישיר וללא תיווכים: מוות שווה שקר, ושקר שווה מוות.

³ שמונה קבצים חלק ח כג.

אומנם את המוות אנו מכירים כתופעה בעולם הזה שנראית בעינינו כהרס החיים, אך הסתכלות זו הינה שקרית, שהרי באמת אין זה כך. להפך, המוות הינו התעצמות של החיים. ע"פ הראי"ה בעולם ללא שקרים לא ייתכן מוות, כי הוא תופעה שאינה קיימת באמת אובייקטיבית, אלא רק תופעה אשר נחזה בעינינו עקב היותנו 'בעלמא דשיקרא'.

התמודדות הכוהנים

הראי"ה כותב על דרך ההתמודדות עם המוות. המצופה הוא שכיוון שתופעה זו היא תופעה שקרית, שקיימת רק בעינינו הארציות, אזי הכוהנים אשר "מתעלים... מהקשבה שקרית זו" לא ימנעו ממגע עם המוות, אולי אפילו יבצעו את תפקיד החברה קדישא. אך אין זה כך – דווקא הכוהנים מצווים (ויקרא פרק כא) "לְנַפֵּשׁ לֹא יִטְמָא", כלומר, הם מצווים להימנע ממגע עם המתים. הראי"ה מסביר שמצב זה הוא עקב "שהמשל הכזבי כל כך שולט בעולם". לכן, דרך ההתמודדות היחידה שנשארת היא להימנע מכל מגע, או בשפה פרוידיאנית – 'הדחקה'.

אומנם הדחקה זו היא בעצמה סוג של שקר, כי נמנעים מהתמודדות עם המציאות. אכן, בפסיכואנליזה נטען ששקר זה גורם לבעיות נפשיות. למרות זאת הרב קוק טוען שכך התורה מנחה את הכוהנים לנהוג. הכוהנים מצווים להשתמש בשקר ה'הדחקה' כדי לא להיות מושפעים מהמוות, שהוא בעצם חוויה של שקריות.

נחזור לפתיחה שבה רבא הצהיר "מריש הוה אמינא ליכא קושטא בעלמא". רבא התאמץ להצביע על השקר ולדבוק באמת, זאת למרות הפרדוקס הטמון במשפט עצמו. בסוף רבא מבין שלא זאת דרך ההתמודדות הנכונה. הוא מקבל אל עצמו את השקר כחלק מהדרכים להתמודדות בעולם. עד כדי כך רבא מפנים רעיון זה שהוא מספר משל, כלומר סיפור שיקרי. לכל השומעים ברור שבמשל עצמו אין אמת, אבל בדומה לכוהנים משתמש רבא בשקר כדי להצביע ולהורות את דרך הישר.